Typer af dokumentarfilm

Bill Nichols identificerer seks former for dokumentarfilm
- den forklarende fremstillingsform
- den observerende fremstillingsform
- den deltagende fremstillingsform
- den performative fremstillingsform
- den poetiske fremstillingsform
- den refleksive fremstillingsform

De vil alle blive præsenteret i det nedenstående. I mange tilfælde vil dokumentarfilm trække på forskellige fremstillingsformer og ikke holde sig til en enkelt.

Peterssen - gymdansk.

Forklarende fremstillingsform (klassisk)
En alvidende fortæller anvendes til at tale direkte til seeren. Typisk er den alvidende fortæller en voice-over, idet den kan høres, men ikke ses, men der findes også eksempler på, at den alvidende fortæller optræder i filmen som en person. Fortællerens rolle er typisk at forklare og illustrere, hvad vi ser. Men fortælleren forklarer os også, hvilke sammenhænge vi skal se, så det vi skal se og opfatte, bliver tilrettelagt klart fra den alvidende fortællers side. Derfor får den alvidende fortællerstemme en højere status end billedsiden, da det er stemmen, der overbeviser og forklarer os, og billedsiden fungerer som belæg for det, fortælleren fortæller os. Det er fortælleren, der konkluderer for seeren i sit forsøg på at overbevise seeren om det perspektiv, som en film har lagt på en given begivenhed. Det er hos fortælleren, at vi skal finde hovedpåstanden, og billedsiden fungerer som belæg. På den måde kan den forklarende fremstillingsform minde om reportagen, hvor det også er journalisten, der binder nyheden sammen og konkluderer på det, de interviewede siger til kameraet.

Den forklarende fremstillingsform appellerer og anvender/bygger på almen fornuft; de

kulturelle værdier, man finder væsentlige og er enige om på det givne historiske tidspunkt. Men den kan også forsøge at være et argument i en debat om en given kulturel værdi.

Observerende fremstillingsform
Fortælleren er her implicit, og den observerende film er en optagelse af livet, som det foregår nu og her. I den rendyrkede observerende fremstillingsform er der ingen voice-over eller kommentarspor som i den forklarende fremstillingsform. Der vil heller ikke være deciderede interviews. Seeren ser det, der er, og det, der sker. Det er som om, kameraet er blevet tændt og stillet op, men at personerne ikke registrerer det eller i hvert fald ikke forholder sig direkte til kameraet. Her opstår en realitetsproblematik: kan vi være sikre på, at de filmede personer optræder helt præcist sådan foran kameraet, som de ville gøre uden kameraet? Ville de handle anderledes, hvis kameraet ikke optog? Det kan vi i bund og grund aldrig afgøre, for vi har ikke andet end optagelsen at holde os til (vi kan ikke selv være til stede, og hvis vi var, ville dette givetvis også kunne påvirke aktørerne).

Et andet problem er af etisk karakter: Instruktøren optager kun, hvad der foregår, og blander sig ikke i begivenhedernes gang, men skal instruktøren gribe ind, hvis aktørerne udsætter sig selv eller andre for fare? Aktørerne ville ikke ændre deres adfærd, hvis instruktøren ikke var til stede, og derfor ville de udsætte sig eller andre for fare, hvad enten instruktøren var til stede eller ej. Hvis instruktøren griber ind, så griber hun også ind i aktørernes handling og ændrer dem, og derved er instruktøren ikke længere observerende, men bliver indirekte en del af handlingen. En bieffekt af at gribe ind er således, at filmen bliver anderledes end det, den oprindeligt ville vise.

Deltagende fremstillingsform (personlige)
Den deltagende fremstillingsform fremstiller, hvordan det for filmproducenten er at være i et andet miljø – eller indeholder interviews af en eller få personer, der vidner om at være i et andet miljø. Man observerer ikke blot det andet miljø ude fra (observerende fremstillingsform), men går ind i det andet miljø og mærker, hvordan det andet miljø er på sin egen krop. Seeren forventer et indblik i, hvordan det er at være i det andet miljø, og det bygger på den grundlæggende forudsætning, at seeren kan identificere sig med den, der besøger det andet miljø. Interviewet anvendes – det er et helt væsentligt element for deltagende fremstillingsform i mødet imellem filmproducenten og de aktører, der er i det andet miljø.

Dokumentarfilm baseret på interview kategoriseres også som den deltagende fremstillingsform, selvom producenten så ikke længere er på besøg i det fremmede

miljø, men i stedet filmer vidnesbyrd fra miljøet – uden en forklarende voice-over.

Den performative fremstillingsform sætter spørgsmålstegn ved, hvad der er viden. Den understreger kompleksiteten i vores viden og vores forståelse ved at fremhæve subjektiviteten og det affektive i vores viden. Der lægges vægt på subjektets oplevelse, forståelse og erindring, som adskiller sig fra den faktiske beretning. Det er altså spændet imellem den subjektive oplevelse, og hvad der virkelig skete, der er filmens fokus. Det kan eksempelvis være en befolkningsgruppes opfattelse – en social subjektivitet, eksempelvis undertrykte eller misforståede såsom minoritetsmiljøer, fx blandt homoseksuelle. Den performative fremstillingsform lyder parolen: vi taler til os selv om os selv, frem for at tale om dem til os.

Dokumentarfilm inden for denne genre udgør typisk ikke et argument med en overordnet påstand i gængs forstand, men forsøger at vise forskelligheden i opfattelse af en begivenhed eller forskelle i opfattelsen, og oftest vil den performative fremstillingsform lægge vægt på det subjektive og bryde med den konventionelle narrative fremstillingsform.

Poetisk fremstillingsform
Denne form for dokumentarfilm har sin oprindelse i den modernistiske avantgarde kunst. Den poetiske fremstillingsform er et udtryk for en anden form for argumentation end i de øvrige genre, idet der er lagt vægt på: tone, affekt (påvirkning) og stemning frem for at skabe en klar argumentation. Det bliver mere form og et eksperiment med formen og det, man kan få ud af formen – det bliver eksempelvis en dokumentar om fart frem for en dokumentar om et konkret tog eller en dokumentar om de skygger, en skulptur danner, frem for en dokumentar om skulpturen. Instruktøren gengiver virkeligheden ud fra fragmenter, personlige indtryk, usammenhængende handlinger og løse associationer, og der er derfor ikke den samme betydning og helhed, som man normalt forbinder med den traditionelle fortælling.

Den poetiske fremstillingsform holder sig ikke nødvendigvis stringent til tid og sted, men kan være mere løst funderet for at give en oplevelse af en sammenhæng ved at sidestille elementer, som ikke er sidestillet i tid eller sted. Der er derfor ikke nødvendigvis et handlingsforløb, og personer optræder heller ikke nødvendigvis som konkrete personer eller karakterer med psykologisk dybde, men er med til at give opfattelsen af en oplevelse.

Den refleksive fremstillingsform illustrerer problemer med at vise seeren den

historiske, virkelige verden – altså en form for meta-film. Den forholder sig til, hvordan vi repræsenterer og fremstiller verden, frem for hvordan verden ser ud, og den peger på dokumentaren som en konstruktion, der ikke er virkelighed, men netop problematiserer dokumentarfilmens virkelighedsgengivelse.

Copyright Jan Aasbjerg Haugaard Petersen
Redigeret 18. december 2025

Jan Aasbjerg Peterssen - gymdansk.dk